

©¹i hăc quèc gia Hụ Néi
Tr-êng ©¹i hăc khoa hăc x· héi vự nh©n v"n

ĐỖ THỊ HUYỀN

**NGUYỄN ĐÌNH CHIỂU
TRONG THỂ LOẠI TRUYỆN NÔM**

**LUẬN VĂN THẠC SĨ
CHUYÊN NGÀNH VĂN HỌC VIỆT NAM**

Hà Nội – 2014

Tr-êng ®¹i hăc quèc gia Hụ Néi
Tr-êng ®¹i hăc khoa hăc x· héi vự nh©n v"n

ĐỖ THỊ HUYỀN

**NGUYỄN ĐÌNH CHIỂU
TRONG THỂ LOẠI TRUYỆN NÔM**

LUẬN VĂN THẠC SĨ VĂN HỌC

MÃ SỐ: 60 22 01 21

NGƯỜI HƯỚNG DẪN: TS TRẦN HẢI YẾN

Hà Nội – 2014

LỜI CAM ĐOAN

Tôi xin cam đoan nội dung của luận văn là kết quả nghiên cứu của riêng tôi. Mọi ý tưởng hay câu chữ của người khác nếu được sử dụng lại đều có chú thích cụ thể, rõ ràng.

Nếu có bất cứ vấn đề gì liên quan đến bản quyền xảy ra, tôi sẽ chịu trách nhiệm hoàn toàn trước pháp luật.

Đỗ Thị Huyền

LỜI CẢM ƠN

Xin được gửi lời cảm ơn chân thành tới cô Trần Hải Yến – người đã hết long chỉ bảo, hướng dẫn em hoàn thành luận văn này.

Cảm ơn gia đình và những người bạn đã ở bên tôi những năm tháng nhọc nhằn nhưng đầy yêu này.

Đỗ Thị Huyền

MỤC LỤC

MỞ ĐẦU	7
1. Lý do chọn đề tài.....	7
2. Lịch sử nghiên cứu truyện thơ của Nguyễn Đình Chiểu	8
3. Mục đích nghiên cứu	Error! Bookmark not defined.
4. Đối tượng và phạm vi nghiên cứu	Error! Bookmark not defined.
5. Phương pháp nghiên cứu	Error! Bookmark not defined.
6. Đóng góp của luận văn.....	Error! Bookmark not defined.
7. Cấu trúc của luận văn	Error! Bookmark not defined.
NỘI DUNG.....	Error! Bookmark not defined.
Chương 1. KHUNG CẢNH VĂN HÓA, VĂN CHƯƠNG VÙNG ĐẤT MỚI PHƯƠNG NAM THẾ KỶ XIX.....	Error! Bookmark not defined.
1.1. Vùng đất mới - khảo sát từ văn hóa cộng đồng cư dân.....	Error! Bookmark not defined.
1.1.1. Cộng đồng dân cư ở Nam Kỳ	Error! Bookmark not defined.
1.1.2. Đời sống của người dân Nam Kỳ.....	Error! Bookmark not defined.
1.2. Những nội dung và hình thức chính của văn chương của Nguyễn Đình Chiểu.....	Error! Bookmark not defined.
1.2.1. Tiểu sử Nguyễn Đình Chiểu	Error! Bookmark not defined.
1.2.2. Sự nghiệp sáng tác của Nguyễn Đình Chiểu ...	Error! Bookmark not defined.
Tiểu kết:	Error! Bookmark not defined.
Chương 2. NHỮNG CÂU CHUYỆN BẰNG THƠ CỦA NGUYỄN ĐÌNH CHIỂU	Error! Bookmark not defined.
2.1. Những câu chuyện của Nguyễn Đình Chiểu.....	Error! Bookmark not defined.

2.1.1.	<i>Câu chuyện tình yêu</i>	Error! Bookmark not defined.
2.1.2.	<i>Chủ đề đạo nghĩa</i>	Error! Bookmark not defined.
2.2.	Các hình thức kể chuyện của Nguyễn Đình Chiểu	Error! Bookmark not defined.
2.2.1.	<i>Phương thức kiến tạo cốt truyện</i>	Error! Bookmark not defined.
2.2.2.	<i>Xây dựng nhân vật</i>	Error! Bookmark not defined.
2.2.3.	<i>Cách dẫn dắt chuyện</i>	Error! Bookmark not defined.
2.2.4.	<i>Thế giới biểu tượng</i>	Error! Bookmark not defined.
	<i>Tiểu kết:</i>	Error! Bookmark not defined.
Chương 3. CHUYỆN KỂ CỦA NGUYỄN ĐÌNH CHIỂU TRONG GIAI		
ĐOẠN HẬU KỲ TRUYỆN THƠ NÔM.....		
3.1.	Các hình thức kể chuyện ở vùng đất mới.	Error! Bookmark not defined.
3.1.1.	<i>Kể chuyện bằng văn vần</i>	Error! Bookmark not defined.
3.1.2.	<i>Kể chuyện bằng văn xuôi</i>	Error! Bookmark not defined.
3.1.3.	<i>Kể chuyện bằng nghệ thuật trình diễn</i> .	Error! Bookmark not defined.
3.2.	Những con đường lưu truyền truyện thơ của Nguyễn Đình Chiểu	Error! Bookmark not defined.
	Bookmark not defined.	
3.2.1.	<i>Các hình thức định bản hay công chúng đọc truyện thơ Nguyễn Đình Chiểu</i>	Error! Bookmark not defined.
3.2.2.	<i>Các phiên bản nghệ thuật trình diễn hay công chúng nghe nhìn “chuyện kể” của Nguyễn Đình Chiểu</i>	Error! Bookmark not defined.
	<i>Tiểu kết:</i>	Error! Bookmark not defined.
KẾT LUẬN		
TÀI LIỆU THAM KHẢO		
		11

MỞ ĐẦU

1. Lý do chọn đề tài

Truyện thơ Nôm là một trong những hình thức kể chuyện độc đáo của văn học Việt Nam thời trung đại. Mở đầu với tác giả Nguyễn Hữu Hào (?-1713), thể loại này được coi là kết thúc với Nguyễn Đình Chiểu (1822-1888). Với ba truyện Nôm *Lục Vân Tiên*, *Dương Từ - Hà Mậu* và *Ngư Tiều vãn đáp nho y diễn ca* hay còn được gọi là *Ngư Tiều y thuật vãn đáp*, Nguyễn Đình Chiểu được coi là người viết truyện Nôm quan trọng cuối cùng trước khi lịch sử chuyển sang thời cận hiện đại và văn tự dân tộc được thay thế bằng chữ quốc ngữ Latin hóa. Nói cách khác, Nguyễn Đình Chiểu đã đem lại những giá trị riêng cho thể loại này. Và bên cạnh việc kế thừa các yếu tố ổn định của thể loại, Nguyễn Đình Chiểu còn mang đến cho nó những nét mới.

Trước Nguyễn Đình Chiểu, truyện Nôm đã là một hình thức định hình cả về nội dung và hình thức ở Đàng ngoài, với thành tựu đỉnh cao là *Truyện Kiều*. Đến Nguyễn Đình Chiểu lối kể chuyện bằng thơ chuyển vào một địa bàn mới, mở rộng sự lưu truyền thể loại cả trong không gian và thời gian. Mặt khác, việc một tác giả có hoàn cảnh đặc biệt: bị mù cả hai mắt mà có tới ba truyện thơ dài khiến độc giả có thể nghĩ đến một hứng thú với hình thức này. Vậy sự lựa chọn, đeo đẳng đó có quan hệ gì với hoàn cảnh xã hội khi đó, với không gian văn hóa mà nó được sinh ra? Thông qua ba tác phẩm truyện thơ Nôm của ông, chúng tôi muốn đi tìm cách trả lời cho câu hỏi trên.

Trong ba truyện thơ Nôm do Nguyễn Đình Chiểu sáng tác, cho đến nay hầu hết độc giả cũng như giới nghiên cứu thường quan tâm chủ yếu đến *Lục Vân Tiên*

còn *Dương Từ - Hà Mậu* và *Ngư Tiều vấn đáp nho y điển ca* mới chỉ được giới thiệu về văn bản của tác phẩm cũng như hoàn cảnh ra đời chứ chưa đi sâu vào tác phẩm, trong khi thực tế vấn đề được tác giả quan tâm ở ba câu chuyện là không hoàn toàn như nhất. Vì vậy, với đề tài *Nguyễn Đình Chiểu trong thể loại truyện Nôm* này, chúng tôi sẽ khảo sát cả “thế giới” truyện Nôm của Nguyễn Đình Chiểu, để tìm hiểu ông muốn đem lại những khả năng gì cho hình thức thể loại này.

2. Lịch sử nghiên cứu truyện thơ của Nguyễn Đình Chiểu

Kỷ niệm 75 năm ngày mất của Nguyễn Đình Chiểu, Phạm Văn Đồng trong bài *Nguyễn Đình Chiểu, ngôi sao sáng trong văn nghệ của dân tộc*, đã viết: “*Trên trời có những vì sao có ánh sáng khác thường, nhưng con mắt của chúng ta phải chăm chú nhìn thì mới thấy, và càng nhìn thì càng thấy sáng*” [60, tr.9]. Nguyễn Đình Chiểu là tác giả lớn của nền văn học Việt Nam nói chung và Nam Kỳ nói riêng. Trước khi thực dân Pháp xâm lược Nam Kỳ, Nguyễn Đình Chiểu viết *Lục Vân Tiên* và *Dương Từ - Hà Mậu*, hai tác phẩm này đã được đông đảo quần chúng đón nhận, đặc biệt là *Lục Vân Tiên*. Sau khi Pháp xâm lược Nam Kỳ, Nguyễn Đình Chiểu được biết đến là một tác giả đứng đầu trong văn học yêu nước với thể loại văn tế. Cho đến nay, có thể coi cuốn *Nguyễn Đình Chiểu về tác gia và tác phẩm* (2003) do Nguyễn Ngọc Thiện biên soạn là một công trình tổng hợp khá đầy đủ những bài viết, những bài phê bình nghiên cứu về Nguyễn Đình Chiểu. Đặc biệt, trong phần thứ II, tác giả đã tập hợp tương đối đầy đủ những bài viết của các nhà nghiên cứu, phê bình về các truyện thơ: *Lục Vân Tiên*, *Dương Từ - Hà Mậu* và *Ngư Tiều vấn đáp nho y điển ca*. Phần viết của chúng tôi sẽ dựa chủ yếu trên công trình mang tính tư liệu này.

- Về tác phẩm *Lục Vân Tiên*

Về nguồn gốc của tác phẩm *Lục Vân Tiên*, có hai luồng ý kiến trái chiều. Một số nhà nghiên cứu cho rằng, *Lục Vân Tiên* được Nguyễn Đình Chiểu sáng tác dựa vào một cốt truyện có sẵn, và một số nhà nghiên cứu khác thì cho rằng tác phẩm là do chính Nguyễn Đình Chiểu sáng tác. Ba nhà nghiên cứu tiêu biểu cho hai luồng ý kiến đó là: Nhà nghiên cứu Dương Quảng Hàm trong bài viết “*Lục Vân*

Tiên” của Nguyễn Đình Chiểu (1941) cho rằng: “*Nhân đọc một cuốn tiểu thuyết nhan là “Tây minh” (trước đèn đọc truyện Tây minh L.V.T.c.1) thấy vai chính trong truyện là Lục Vân Tiên gặp cảnh ngộ thảm thương tựa thân thể mình, bèn theo đây mà thảo ra bản truyện Nôm*” [50, tr.359]. Tuy đưa ra nhận định đó, nhưng trong bài viết, Dương Quảng Hàm chưa đưa ra được cuốn tiểu thuyết có tên *Tây minh* của Trung Quốc. 22 năm sau, Trần Nghĩa viết bài *Thử bàn về nguồn gốc truyện “Lục Vân Tiên”* (1963) đã đưa ra những lập luận khoa học để giải thích nguyên nhân và trình bày nguồn gốc của chữ “Tây minh” mà Nguyễn Đình Chiểu đã sử dụng. Tác giả viết: “*Tây minh trước hết không phải là một “cuốn truyện” hay một cuốn “tiểu thuyết”. Tây minh rõ ràng là một cuốn sách thuộc phạm trù đạo đức, triết học*” [50, tr.363]. Năm 1978, Nguyễn Thạch Giang viết *Nguyễn Đình Chiểu – Thân thể và sự nghiệp* đã chỉ ra *Tây minh* là một thiên trong cuốn *Tính lý tiết yếu* của Trương Tái. Trong *Tây minh*, Trương Tái bàn về đạo lý, đặc biệt nhắc đến “đồng bào”. Trương Tái quan niệm rằng, đồng bào là những người sinh ra trong cùng một bọc nên phải yêu thương nhau, con người phải hiếu thảo với cha mẹ, thuận hòa với anh em, bà con làng xóm. Với việc chỉ ra nguồn gốc và nội dung của *Tây minh*, Nguyễn Thạch Giang viết: “*Tư tưởng về “đồng bào” đó của Trương Tái rất phù hợp với tư tưởng nhân nghĩa truyền thống của dân gắn với đức tính truyền thống của Gia Định mà Nguyễn Đình Chiểu hấp thu được. Cho nên khi sáng tác Lục Vân Tiên, Nguyễn Đình Chiểu đã thấm thía về tình nghĩa đối với dân, đối với đồng bào. Do đó mà tác giả Lục Vân Tiên khi mở đầu tập thơ của mình đã lấy Tây minh làm chuẩn mực triết lý – đạo đức*” [50, tr.51]. Tác giả còn khẳng định: “*Ngoài Lục Vân Tiên ra, triết lý Tây minh còn ảnh hưởng đến Dương Từ - Hà Mậu, Ngư Tiều vấn đáp nho y diễn ca và toàn bộ thơ, văn tế của ông*” [50, tr.51].

Theo chúng tôi, những tư liệu và lập luận của Trần Nghĩa và Nguyễn Thạch Giang là những căn cứ đủ thuyết phục để khẳng định *Lục Vân Tiên* là tác phẩm do Nguyễn Đình Chiểu sáng tác.

Bàn về nội dung, tư tưởng của tác phẩm, các nhà nghiên cứu tập trung vào tác phẩm *Lục Vân Tiên* ở góc độ xây dựng hệ thống nhân vật chính diện và phản diện

để giải thích vì sao tác phẩm lại được mến mộ, đặc biệt là nhân dân Nam Kỳ. Phạm Văn Đồng với bài viết *Nguyễn Đình Chiểu, ngôi sao sáng trong văn nghệ dân tộc* (1963) đã nhận định về tác phẩm *Lục Vân Tiên* như sau: “*Đây là một bản trường ca ca ngợi chính nghĩa, những đạo đức đáng quý trọng ở đời, ca ngợi những người trung nghĩa*” [60, tr.26]. Cũng trong năm đó Hoài Thanh viết *Nguyễn Đình Chiểu, một nhà thơ lớn, một tấm gương chói ngời tinh thần bất khuất của dân tộc Việt Nam*, tác giả cũng khẳng định: “*Nhưng trong Lục Vân Tiên, không phải chỉ có tiếng chửi, Lục Vân Tiên còn là lời ca, ca ngợi những con người hay thương người, biết quên mình vì nghĩa*” [60, tr.24]. Trần Văn Giàu trong *Vì sao tôi thích đọc Nguyễn Đình Chiểu* (1963) viết: “*Xét kỹ Lục Vân Tiên, chủ yếu không phải là chuyện trung hiếu tiết hạnh, mà chủ yếu là chuyện nhân nghĩa, còn trung hiếu tiết hạnh ở đây lại phụ thuộc vào nhân nghĩa...*” [60, tr.55]. Nguyễn Thạch Giang trong bài *Nguyễn Đình Chiểu, thân thế và sự nghiệp* (1998) đưa ra nhận xét về tác phẩm *Lục Vân Tiên* dưới góc nhìn của tư tưởng nhân nghĩa: “*Những con người tốt trong Lục Vân Tiên kế tục những truyền thống cao quý của dân tộc về nhân nghĩa, đó là những con người trong sạch, bình thường, làm việc nghĩa như một nhu cầu mà không hề nghĩ đến nợi danh, ân huệ*” [50, tr.40].

Nhìn nhận *Lục Vân Tiên* dưới góc nhìn văn hóa, văn học, các nhà nghiên cứu cho rằng, truyện *Lục Vân Tiên* chịu ảnh hưởng rất nhiều từ văn hóa, văn học dân gian. Nguyễn Quang Vinh trong *Truyện thơ “Lục Vân Tiên” với văn hóa dân gian* (1972), đã khẳng định: “*Lục Vân Tiên để lại nhiều dấu ấn trong văn hóa nghệ thuật dân gian như kể vè, hò hát, diễn tích, trong tư duy hình tượng, trong tâm lý, trong khẩu ngữ và trong cả hành vi đạo đức của nhân dân nữa*” [50, tr.369]. Ca Văn Thỉnh khi viết *Truyền thống quật cường của Nam Bộ và Việt Nam với tinh thần đấu tranh của Nguyễn Đình Chiểu* (1972) nhấn mạnh: “*Thơ Lục Vân Tiên mang tính chất dân gian rõ rệt*” [50, tr.159]. Cùng năm 1972, Cao Huy Đình với *Đồ Chiểu với sự chuyển mình của văn hóa dân tộc* viết: “*Lục Vân Tiên kết tinh Đạo Người vốn là của nhân dân, nên ngày càng bén rễ trong nhân dân và biến hóa ra nhiều hình thức sinh hoạt dân gian phong phú*” [50, tr.190]. Đặng Văn Lung với *Nguyễn Đình Chiểu và văn học dân gian* (1982), đã khai thác chất dân gian

trong cốt truyện của ba tác phẩm truyện thơ *Lục Vân Tiên*, *Dương Từ - Hà Mậu* và *Ngư Tiều y thuật vấn đáp*. Tác giả cho rằng: “Cốt truyện và nhân vật của Nguyễn Đình Chiểu còn ở dạng mô hình (Mô típ văn học dân gian) hơn là những kết cấu văn học, hình tượng văn học hoàn chỉnh” [50, tr.445]. Lâm Vinh trong *Truyện*

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Phạm Văn Ánh (giới thiệu và tuyển chọn, 2009), *Nguyễn Đình Chiểu tác phẩm chọn lọc*, NXB Giáo dục, Hà Nội.
2. Thái Bạch (1957), *Nguyễn Đình Chiểu 1822-1888*, NXB Sống mới, Sài Gòn.
3. Lâm Văn Bé (2006), “*Nguyễn Đình Chiểu qua lăng kính của người Pháp và người cộng sản*”, www.namkyluctinh.org
4. Đỗ Dũng (2003), *Sân khấu cải lương Nam Bộ*, NXB Trẻ, Tp.Hồ Chí Minh.
5. Lê Trần Đức (1983), *Nguyễn Đình Chiểu với Ngư Tiều vấn đáp y thuật*, NXB Y học, Hà Nội.
6. Trịnh Hoài Đức (1998), *Gia Định thành thông chí*, NXB Giáo dục, Hà Nội.
7. Bảo Định Giang (1973), *Thơ văn yêu nước Nam Bộ (nửa sau thế kỷ XIX)*, NXB Văn học, Hà Nội.
8. Nguyễn Thạch Giang (1982), *Nguyễn Đình Chiểu – Truyện Lục Vân Tiên*, NXB Văn học, Hà Nội.
9. Đoàn Lê Giang (2001), *Nguyễn Đình Chiểu ngôi sao sáng trong văn nghệ dân tộc*, NXB Trẻ, Tp. Hồ Chí Minh.
10. Tuấn Giang (1997), *Ca nhạc và sân khấu cải lương*, NXB Văn hóa dân tộc, Hà Nội.
11. Hà Huy Giáp, Nguyễn Thạch Giang (1975), *Nguyễn Đình Chiểu, truyện Lục Vân Tiên*, NXB Đại học và Trung học chuyên nghiệp, Hà Nội.

12. Trần Văn Giàu (1976), *Hợp tuyển văn thơ yêu nước – Thơ văn yêu nước nửa sau thế kỷ XIX (1858-1900)*, NXB Văn học, Hà Nội.
13. Nguyễn Văn Hầu, *Văn học miền Nam lục tỉnh (3 tập)*, NXB Trẻ, Tp. Hồ Chí Minh.
14. Đỗ Đức Hiểu (chủ biên) (2004), *Từ điển văn học - bộ mới*, NXB Thế giới, Hà Nội.
15. Kiều Thu Hoạch (2011), *Truyện Nôm lịch sử hình thành và bản chất thể loại*, NXB Văn hóa – thông tin, Hà Nội.
16. Nguyễn Văn Khỏe (1935), *Vân Tiên cờ bạc*, NXB Phạm Văn Thìn, Sài Gòn.
17. Thanh Lăng (1967), *Bảng lược đồ văn học Việt Nam*, Quyển hạ – Ba thế hệ của nền văn học mới (1862-1945), NXB Trình bày, Sài Gòn.
18. Li Tana (1999), *Xứ Đàng trong, lịch sử Kinh tế - Xã hội Việt Nam thế kỷ XVII và XVIII*, NXB Trẻ, Tp. Hồ Chí Minh.
19. Vũ Đình Liên (1958), *Nguyễn Đình Chiểu (1822- 1888)*, NXB Văn hóa, Hà Nội.
20. Vũ Đình Liên, Nguyễn Sỹ Lâm (1997), *Lục Vân Tiên*, NXB Văn học, Hà Nội.
21. Nguyễn Lộc (1997), *Văn học Việt Nam (nửa cuối thế kỷ XVIII – hết thế kỷ XIX)*, NXB Giáo dục, Hà Nội.
22. Huỳnh Lứa (chủ biên) (1987), *Lịch sử khai phá vùng đất Nam Bộ*, NXB Tp. Hồ Chí Minh.
23. Đào Lê Na (2011), *Kịch bản cải lương Nam Bộ trước 1945*, Luận văn Thạc sỹ, chuyên ngành Văn học Việt Nam, Đại học Quốc gia Thành phố Hồ Chí Minh - Trường Đại học Khoa học xã hội và nhân văn.
24. Sơn Nam (1984), *Đất Gia Định xưa*, NXB Tp. Hồ Chí Minh.
25. Sơn Nam (1997), *Lịch sử khẩn hoang Miền Nam*, NXB Tp. Hồ Chí Minh.

26. Sơn Nam (2005), *Nói Về Miền Nam, Cá Tính Miền Nam, Thuần Phong Mỹ Tục Việt Nam*, NXB Trẻ, Tp. Hồ Chí Minh.
27. Phong Nam (1997), *Nguyễn Đình Chiểu từ quan điểm thi pháp học*, NXB Giáo dục, Hà Nội.
28. Nhiều tác giả (1971), *Kỷ yếu Lễ kỷ niệm Nguyễn Đình Chiểu*, Phủ Quốc vụ khanh đặc trách văn hóa xuất bản, Sài Gòn.
29. Nhiều tác giả (1982), *Kỷ yếu Hội nghị khoa học về Nguyễn Đình Chiểu nhân kỷ niệm lần thứ 160 ngày sinh của nhà thơ (1822 – 1982)*, tổ chức tại Bến Tre từ ngày 29-30/6/1982.
30. Nhiều tác giả (1973), *Nguyễn Đình Chiểu tấm gương yêu nước và lao động nghệ thuật*, NXB Khoa học xã hội, Hà Nội.
31. Nhiều tác giả (1971), *Sưu tập những bài báo về Nguyễn Đình Chiểu*, Phủ Quốc vụ khanh đặc trách văn hóa xuất bản, Sài Gòn.
32. Nhiều tác giả (1982), *Thư mục về Nguyễn Đình Chiểu*, NXB Ty Văn hóa và Thông tin tỉnh Long An.
33. Nguyễn Thị Minh Ngọc - Đỗ Hương (2007), *Sân khấu cải lương ở Thành phố Hồ Chí Minh*, NXB Tổng hợp Thành phố Hồ Chí Minh.
34. Phạm Thế Ngũ (1972), *Việt Nam văn học sử giản ước tân biên*, (tập II, III), Quốc học tùng thư, Sài Gòn.
35. Nhà xuất bản văn học (2006), *Tác giả trong nhà trường Nguyễn Đình Chiểu*, NXB Văn học, Hà Nội.
36. Thạch Phương (chủ biên) (1982), *Nguyễn Đình Chiểu trong cuộc đời*, NXB Ty Văn hóa và thông tin Bến Tre.
37. Quốc sử triều Nguyễn (1971), *Đại Nam nhất thống chí*, NXB Khoa học xã hội, Hà Nội.
38. Vương Hồng Sển (1968), *Hồi ký 50 năm mê hát*, Cơ sở xuất bản Phạm Quang Khai, Sài Gòn.
39. Cử Hoành Sơn (1933), *Hậu Vân Tiên diễn ca*, NXB Nguyễn Quới Loan, Sài Gòn.

40. Trần Đình Sử (2010), “*Cần có tiêu chí khoa học để phân biệt người đọc cổ điển và hiện đại*”, Văn nghệ, số 28 ngày 10-7-2010.
41. Thái Bá Tân (2012), *Lục Vân Tiên diễn nghĩa*, <http://thaibatant.com>, Hà Nội, 10/2/2012.
42. Nguyễn Khuê - Cao Tự Thanh (2011), *Văn học Hán Nôm ở Gia Định - Sài Gòn*, NXB Văn hóa - Văn nghệ, Tp. Hồ Chí Minh.
43. Cao Tự Thanh (2001), *Nho giáo ở Gia Định*, NXB Văn hóa, Sài Gòn.
44. Trương Thành (1999), *Dị bản mới truyện Lục Vân Tiên*, NXB Giáo dục, Hà Nội.
45. Cao Tự Thanh, Huỳnh Ngọc Trảng (1983), *Nguyễn Đình Chiểu với văn hóa Việt Nam*, NXB ở Văn hóa và Thông tin Long An.
46. Tuấn Thành – Anh Vũ (tuyển chọn) (2002), *Nguyễn Đình Chiểu tác phẩm và dư luận*, NXB Văn học, Hà Nội.
47. Tuấn Thành – Anh Vũ (Tuyển chọn 2007), *Nguyễn Đình Chiểu tác phẩm và lời bình*, NXB Văn học, Hà Nội.
48. Nguyễn Bá Thế (1957), *Nguyễn Đình Chiểu thân thế và thi văn*, Tân Việt xuất bản, Sài Gòn.
49. Lạc Thiên (1992), *Lục Vân Tiên: Chữ Nôm và quốc ngữ đối chiếu*, NXB Tp. Hồ Chí Minh.
50. Nguyễn Ngọc Thiện (2003), *Nguyễn Đình Chiểu về tác gia và tác phẩm*, NXB Giáo dục, Hà Nội.
51. Trần Nho Thìn (2007), *Văn học trung đại Việt Nam dưới góc nhìn văn hóa*, NXB Giáo dục, Hà Nội, Hà Nội.
52. Trần Nho Thìn (2012), *Văn học Việt Nam từ thế kỉ X đến hết thế kỉ XIX*, NXB Giáo dục, TP. Đà Nẵng.
53. Ca Văn Thỉnh, Nguyễn Sỹ Lâm, Nguyễn Thạch Giang (Biên khảo và chú giải) (1997), *Nguyễn Đình Chiểu toàn tập* (2 tập), NXB Văn học, Hà Nội.
54. Nguyễn Bá Thời (1933), *Hậu Vân Tiên*, NXB. Phạm Văn Thỉnh, Sài Gòn.

55. Đoàn Trần Ái Thy (2005), *Nghiên cứu sự tiếp nhận sáng tác của Nguyễn Đình Chiểu*, Luận văn Thạc sỹ khoa học Ngữ văn, Thành phố Hồ Chí Minh.
56. Thư viện quốc gia, <http://nlv.gov.vn>
57. Bùi Văn Tiêng (2004), Minh oan cho Bùi Kiệm, in trong *Nghĩ dọc sông Hàn*, NXB Đà Nẵng.
58. Nguyễn Văn Trung, *Hồ sơ lục châu học*, <http://namkyluctinh.org>.
59. Viện Sử học và Ủy ban khoa học xã hội Việt Nam (1971), *Đại – Nam nhất thống chí*, NXB Khoa học xã hội, Hà Nội.
60. Viện Văn học và Ủy ban khoa học xã hội Việt Nam (1969), *Mấy vấn đề về cuộc đời và thơ văn Nguyễn Đình Chiểu*, NXB Khoa học xã hội, Hà Nội.
61. Lê Trí Viễn (1993), *Tổng tập văn học Việt Nam, tập 17*, NXB Khoa học xã hội, Hà Nội.
62. Thái Vũ (2000), *Tuổi xanh Nguyễn Đình Chiểu*, NXB Trẻ, Tp. Hồ Chí Minh.
63. Trần Ngọc Vương (Tuyển chọn và giới thiệu) (2007), *Trần Đình Hượu Tuyển tập* (tập 2), NXB Giáo dục, Hà Nội.
64. Trần Ngọc Vương (2005), *Văn học Việt Nam từ thế kỉ X đến hết thế kỉ XIX – Những vấn đề lý luận và lịch sử*, NXB Giáo dục, Hà Nội.
65. Nguyễn Văn Xuân (2002), *Khi những lưu dân trở lại*, NXB Đà Nẵng.